

ЦІННІСТЬ ПРАВ ЛЮДИНИ У СВІТЛІ УНІВЕРСАЛЬНОСТІ ЇХ КОНЦЕПЦІЇ

Права та свободи людини — один із найбільш цікавих та складних феноменів сучасного суспільствознавства. І, очевидно, є підстави погодитися з висловленим у літературі баченням, за яким «права та свободи людини — це, перш за все, система філософських, світоглядних уявлень про призначення людини, її місце та роль у спільноті інших людей» [1, 8]. Свідченням складності цього явища виступає далеке від однозначності визначення **цінності** прав та свобод вченими, політичними діячами.

В одному випадку за правами людини визнають статус *«світської релігії»*, у іншому — свободи людини виступають одним із суттєвих *критеріїв сучасної цивілізованої державності*, деякі науковці, політичні діячі взагалі розглядають права людини як фактор посягання на *традиційні культурні цінності, порушення національного менталітету, перешкоду економічному розвитку відповідної держави*.

Відомий російський учений М. М. Моїсеєв у своїй доповіді на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 50-річчю Загальної декларації прав людини, зазначив: «Мені видається, що спроба уніфікувати поняття прав людини говорять лише про незрілість нашої планетарної цивілізації, або, краще сказати, — цивілізацій, нерозуміння того загального процесу самоорганізації, який визначає розвиток суспільства» [2, 23–24]. Утвердження протестантської етики, яка настільки блискуче викладена у «Фаусті» Гете, і євро-американського індивідуалізму на сучасному етапі розвитку людства (підкреслюю — саме нинішньому), тобто в останні 2–3 століття, визначили дивний взліт суспільства споживання.

Але чи значить це, що вироблені в цих країнах стандарти можуть бути перенесені, наприклад у Росію, і дадуть у нових природних умовах у вироблених віками традиціях тотожний ефект? Відповідь, скоріше за все, повинна бути **негативна**» [2, 25].

У будь-якому випадку права людини надійно увійшли у лексикон сучасного міжнародного спілкування, та й, тією чи іншою мірою, як предмет регулювання національних (внутрішньодержавних) правових норм, втім їхня дієвість і конструктивний вплив на політику держав сучасного світового співтовариства значною мірою буде зумовлюватися ступенем наукового висвітлення різних граней того явища, котре позначається нині терміном «права людини».

Метою даної статті є висвітлення деяких аспектів філософського обґрунтування проблеми універсальності прав людини через *призму узагальнення історичного досвіду людства*. Іншими словами, робиться спроба показати той аспект цінності концепції прав людини, котра має *загальнолюдське значення*, незважаючи на те суспільство, яке виступає його *реципієнтом*.

У сучасній зарубіжній науковій літературі висловлюється думка про те, що з часу прийняття Загальної декларації прав людини сформувався феномен, який позначається термінопоняттям «глобальний режим прав людини», що включає в себе численні міжнародні конвенції, спеціальні міжнародні організації, які здійснюють моніторинг за дотриманням відповідних міжнародних документів, а також регіональні системи захисту прав людини (вчені Альстон, Донеллі, Форзайс). Більше того, глобальний режим прав людини привів до появи значної кількості транснаціональних правозахисних об'єднань та міжнародних неурядових організацій. Як наслідок цих процесів, висловлюється бачення, що права людини все більше стають частиною загальноновизнаного знання та колективного розуміння (сприйняття), що складає світовий образ правління (вчені Болі, Томас). Таким чином права людини набувають статусу конститутивних складників сучасної та «цивілізованої» державності [4, 234].

Проблема універсальності прав людини не є новою, адже сама по собі ідея прав людини є продуктом певної історичної епохи, певного суспільства, відтак вона іманентно не може бути непритаманна цьому феномену [5, 228].

Інша справа, що в період після завершення Другої світової війни права людини були покладені в основу нового міжнародного правопорядку і стали однією із вимог, які пред'являються до держав сучасного світового співтовариства.

Таким чином, за певних історичних умов, ідея прав людини «перекочувала» з національного та міжнародний рівень, а звідти вже була «трансплантована» через діяльність як світових міжнародних організацій, так і політику окремих держав на рівень національних правопорядків, в т.ч. тих, які до цього не знали феномена прав людини власне в його «прозахідному варіанті» [6].

Це призвело, на думку деяких зарубіжних дослідників, до того, що ідея прав людини як ідея свободи, звільнення, забезпечення автономії особи може набувати за певних умов протилежного характеру — колонізації, нав'язування цінностей невластивих для певних суспільств.

«Симптоми» потенційної хвороби «неприйнятності» прав людини були зафіксовані ще напередодні прийняття Загальної декларації прав людини у документі, опублікованому від імені виконавчої ради Американської антропологічної асоціації, де наголошувалося на втіленні у вказаному документі «прозахідних ідей»: «Він (документ) не буде носити переконливого характеру для індонезійця, африканця, індійця, китайця, якщо він займатиме положення того ж плану що і документи попереднього періоду. Права людини ХХ століття не можуть бути визначені стандартами будь-якої культури або продиктовані прагненнями певного народу» [4, 74].

Звертає на себе увагу і той факт, що й через 45 років після прийняття Загальної декларації прав людини гострота проблеми визнання цього інституту як такого, що може застосовуватися у будь-якій державі сучасного світу, не знялася. Офіційна позиція китайської делегації, озвучена на Всесвітній конференції по правах людини, котра відбувалася у Відні 1993 року, отримала таке формулювання: «Концепція прав людини є продуктом історичного розвитку».

Вона тісно пов'язана з специфічними соціальними, політичними та економічними умовами, культурою і цінностями окремо узятій країни. Різні історичні стадії висувають різні вимоги щодо прав людини. Держави на різних етапах розвитку або з різними історичними традиціями та культурним фундаментом також мають різне розуміння та практику щодо прав людини. Таким чином, не можна і не потрібно думати про стандарти прав людини і моделі певної держави як єдино правильні і вимагати від інших держав погоджуватися з такими стандартами. Це нереалістично, ані недієво ставити у залежність від прав людини надання міжнародної економічної допомоги або здійснення міжнародного економічного співробітництва» [7, 57].

Проблема універсальності прав людини останнім часом отримала доволі таки ґрунтовне висвітлення у зарубіжній науковій літературі, де вона розглядалася через призму *природи людини*, у світлі зумовленості прав людини, можливості віднайдення коренів прав людини у певній *релігії*, певній *культурі* чи *ідеології*. Гадаємо, що результати таких досліджень тією чи іншою мірою спроможні пролити світло, забезпечити певне розуміння щодо різних граней проблеми універсальності прав людини. Ми не ставимо собі за мету у цій роботі докладно аналізувати такі концепції і давати їм оцінку, з огляду на те, що вони часто-густо базуються на взаємовиключаючих засадах. Чим власне і пояснюється відсутність певного спільного бачення щодо розв'язання цієї проблеми.

Нагомість ми хотіли би зупинитися на тих *універсально значимих*, дозволимо собі підкреслити, *незалежних від погляду культури* певного суспільства історичних фактах, які мали місце у конкретному часовому та просторовому вимірі і які, в кінцевому підсумку, виступили *безпосереднім каталізатором* появи сучасної концепції прав людини та її міжнародного закріплення.

Як зазначається в одному з найбільш авторитетних світових енциклопедичних видань — «Британіці», «права людини» — це словосполучення, що увійшло у мовний лексикон лише після Другої світової війни, ознаменувавши народження *сучасної концепції* прав людини, котра прийшла на зміну доктрині *природного права* [8, 652]. Чому саме після завершення Другої світової війни? Цікавим буде звернення до сучасної зарубіжної літератури для висвітлення цієї проблеми: «Все більше та більше юристи з різних кутів світу звертаються за допомогою до *загальних принципів права*, котрі можна уподібнити до стародавнього *jus gentium* (права народів) і які знаходять своє реальне та достатнє обґрунтування у *консенсусі цивілізованого людства* (виділено. — С.Д.). Той факт, що ці принципи є визнаними, явно чи імпліцитно судами різних країн, навіть якщо вони не були визнані обов'язковими законодавчою владою, виступає доказом неспроможності конструкції Кельзена, котра визначає дієвість норм права залежно від їхнього включення у ієрархічну та динамічну систему, елементи якої отримують свою дієвість від презюмованого верховного стандарту» [9, 47]. Професор Ч. Пірлман зазначає, що «універсальна реакція на злочини нацизму змусила держави-союзники протлумачити принцип «*nullum crimen sine lege*» (без закону немає злочину) у неопозитивістському значенні, тому що

порушений закон впливав не із системи позитивного права, а із совісті усіх цивілізованих людей. Переконавання у тому, що неможливо залишити такі жахливі злочини без покарання, хоч вони і випадали за систему позитивного права, отримали першість щодо позитивістської концепції обґрунтування права» [9, 47].

Позитивною рисою такого історико-філософського обґрунтування прав людини виступає те, що воно може бути покладено в основу категорії прав людини, які іменуються «основними» або «первинними», хоч за його допомогою складно забезпечити обґрунтування розгорнутого переліку прав та свобод людини. Такий підхід врят чи допоможе вичерпно пояснити специфіку реалізації прав людини у контексті суспільства певної держави, однак його незаперечною перевагою є те, що він виступає певним підсумком історичного досвіду людства і вказує на ті варіанти поведінки, які є недопустимими у застосуванні щодо людини за будь-яких умов, незважаючи на специфічні культурно-історичні умови.

Отже, можна дійти висновку, що розроблення прав та свобод людини, закріплених у Загальній декларації 1948 р., виступило реакцією колективної свідомості людства на ті історичні події, які людство пережило у I пол. XX ст. і кульмінацією яких виступила Друга світова війна.

Так, висловлюється думка, що «основні» права, які стосуються можливості людського існування, навряд чи взагалі залежать від культури [10, 67]. До цих прав відносяться (Загальна декларація прав людини): право на життя та на належний рівень життя (ст. 3. і ст.25); право на особисту свободу та недоторканність (ст. 3); заборона рабства та підневільного стану (ст. 4); заборона тортур або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження та покарання (ст. 5); заборона необґрунтованого затримання (ст. 9); заборона дискримінації (ст. 1 та 2); право на правосуб'єктність (ст. 6); заборона зворотної дії кримінального закону (ст. 11); свобода думки, свободи та віросповідання (ст. 18).

Нормативним підтвердженням прийняття історико-філософського обґрунтування універсальності ідеї прав людини виступає практика міжнародних судових органів, а також трансформація певних принципів міжнародного права. Так, Міжнародний суд справедливості у своєму рішенні у справі *Barcelona Traction Case* 1970 р. встановив важливий виняток до цього загального правила щодо взаємності: «Зокрема, суттєва різниця повинна бути визначена щодо обов'язків держави до міжнародної спільноти в цілому, і обов'язків, котрі виникають до іншої держави у сфері дипломатичного захисту. За своєю природою перші виступають об'єктом інтересу усіх держав. Беручи до уваги важливість прав, котрі зачіпаються, усі держави можуть вважатися такими, що мають правовий інтерес у їхньому захисті; це є обов'язки за своєю природою *erga omnes*». Суд також вказав у своєму рішенні, які категорії міжнародних обов'язків мають на увазі: «Такі обов'язки впливають, для прикладу, у сучасному міжнародному праві з визнання незаконними актів агресії та геноциду, а також порушення принципів та правил, які стосуються базових потреб людини, включаючи захист від рабства та расової дискримінації» [11, 60].

Отже, підсумовуючи вищевикладане, можна зробити такі висновки:

1. Історико-філософський підхід може слугувати одним із ключів до розв'язання проблеми універсальності прав людини.

2. Його позитивною характеристикою виступає те, що він уникає проблеми протистояння вихідних засад, котрі кладуться в основу визнання або заперечення концепції прав людини універсальною, а натомість концентрує увагу на історичних фактах, які мають загальнолюдське значення, не залежать від певних специфічних конкретно-соціальних умов. Такі факти можуть використовуватися для обґрунтування мінімально необхідних умов людського існування у формі прав людини.

3. Одним із недоліків цього підходу є його обмеженість в можливостях пояснення особливостей здійснення прав людини у різних соціальних контекстах.

Література і примітки

1. Азаров А. Введение в теорию прав человека // Права человека. Международные и российские механизмы защиты. — М., 2003.
2. Моисеев Н. Н. Эволюция цивилизаций и права человека // Права человека в России: Декларации, формы и жизнь: Материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 50-летию Всеобщей декларации прав человека. — М., 1999.
3. Risse T., Ropp St. International human rights norms and domestic change: conclusions // The power of human rights. — Cambridge University Press, 1999.
4. Mullerson R. Human right diplomacy. — London; New York, 1997.
5. Добрянський С. Права людини: до характеристики філософських засад // Swoboda obywatelskie w Polsce i na Ukrainie — rzeczywistosc i perspektywy. — Przemysl, 2001.
6. Проблема «соціалізації» (як поняття, що є більш об'ємним аніж імплементація) прав людини у внутрішньонаціональну практику держав докладно висвітлюється у роботах зарубіжних вчених [див.: 3].
7. Speech of H. E. Mr. Liu Huaqui, Head of the Chinese Delegation at the World Conference on Human Rights, Vienna, 15 June 1993 // Baehr P. R. Human Rights: Chinese and Dutch Perspectives: Kluwer Law International. — Netherlands, 1996.
8. 20 New Encyclopedia Britannica. — Oxford, 1992.
9. Perelman Ch. Can the Rights of the Man be Founded? // The Philosophy of Human Rights / Ed. by A. S. Rosenbaum. — Westport Connecticut, 1980.
10. Pieter van Dijk. A Common Standard of Achievement. About Universal Validity and Uniform Interpretation of International Human Rights Norms // Baehr P. R. Human Rights: Chinese and Dutch Perspectives: Kluwer Law International. — Netherlands, 1996.
11. Barcelona Traction, Lights and Power Company, Limited, ICJ Reports, 1970 // Baehr P. R. Human Rights: Chinese and Dutch Perspectives: Kluwer Law International. — Netherlands, 1996.